

GARAS NORBERT – SZEMÁN LÁSZLÓ

„Ahol az felütötte a fejét, ott aratott a halál.”

Mozaikok a nagy járványok történetéből

2021

A ragályos, járványos betegségek már több száz, sőt talán több ezer éve sújtják az emberiséget. A járványok történetét sok esetben nem lehet kronologikus rendezőelv szerint vizsgálni, hiszen egy-egy járvány akár több száz éven keresztül is megjelent, sőt számos esetben egyszerre több járvány is dúlt egyazon időben és területen, egymással párhuzamosan. Tanulmányunk célja az, hogy rövid áttekintést adjon a jelentősebb, ismertebb járványokról, úgymint a pestisről, koleráról, fekete himlőről és a spanyolnátháról.

Már az ókor emberének is szembe kellett néznie az időről időre felbukkanó és esetenként több ezer ember életét követelő különféle endémiákkal.¹ Ezek okait és természetét még ekkor nem ismerték, az eredetükre általában valami transzcendens magyarázatot próbáltak keresni. A görög és római történelmet tanulmányozva is több esetben találkozhatunk nagyobb közösségeket egyszerre érintő betegségek említésével. Az archidamosi háború idején, Kr. e. 431–430-ban Periklész seregében egy keletről behurcolt, ismeretlen eredetű járvány szedte az áldozatait, amely később az attikai lakosságot is erősen megtizedelte.² A Római Birodalomban, a korai császárkorban Marcus Aurelius és Lucius Verus császársága idején, a Kr. u. 165–180 közötti időszakban találkozhatunk valamiféle járványos megbetegedésről szóló feljegyzésekkel. Egyes feltételezések szerint ebben a betegségben halhatott meg maga Marcus Aurelius is 180 tavaszán.³ A pestisről maradtak fent feljegyzések a Kr. u. 542. és az 568. években, a Keletrómai-Birodalomban, ezt justinianusi pestisként is szokták említeni.⁴

Gyógyítók és gyógymódok

Sem az ókor, sem pedig a középkor, de még a koraújkor embere sem tudta pontosan, hogy mivel áll szemben. Betegségbe esve a népi gyógymódokat, mágikus eljárásokat, ráolvasásokat

¹ Endémia: Meghatározott területen folyamatosan fellelhető járványos betegség.

² Hegyi Dolores – Kertész István – Németh György – Sarkady János: Görög történelem. A kezdetektől Kr. e. 30-ig. Szerk. Németh György. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 207.

³ Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: Római történelem. Szerk. Németh György. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 523.

⁴ Uo. 840.

és imákat tartották hatékonynak a gyógyítás céljából. A pestis és később a kolera ellen is kialakultak különböző népi gyógymódok és eljárások. Sokan úgy vélték, hogy a fertőzés kívülről tapad a testükre, ezért pálinkával, ecettel és vizelettel kenték be magukat.⁵ Hatékonynak gondolták a füstölést is, ezért minden udvaron tüzet gyújtottak, ők maguk pedig a „füst járásában álltak.” A vizet csak forralva használták, minden reggel pálinkát ittak.⁶ Őrséget állítottak, és nem engedtek be idegeneket a faluba.⁷ Tudták, hogy akik meggyógyultak, azok még egyszer nem kapják el, ezért ők temették el a halottakat.⁸ A pestisről és koleráról azt jegyezték fel, hogy: „*Ahol az felütötte a fejét, ott aratott a halál.*”⁹

Sokáig az orvoslásban a betegségek kezelése az ókori eredetű úgynevezett humorálpatólogiai eljárások elve alapján történt, amit másnéven nedvkortannak is szoktak nevezni. Lényege, hogy a testi betegségek okaiként a négy testnedv – vér, sárga epe, fekete epe, nyálka – egyensúlyának megbomlását határozzák meg.¹⁰ Ennek értelmében hánytatással, érvágással próbálták kezelni a különböző kórságokat, vagy például a bubópestis kezelésére bevett eljárás volt a hólyagok kifakasztása is.

Még a 18. században is alig volt képzett orvos az országban. 1720-ban mindössze 37 orvosdoktor működéséről tudunk, mellettük tevékenykedtek még a főként érvágáshoz értő borbélyok.¹¹ 1752-ig még a megyéknek és a városoknak sem volt előírva az orvos alkalmazása.¹²

Védőoltások és gyógyszerek híján a leghatékonyabb védekezésnek a vesztegár, vagy másnéven a karantén bizonyult. A betegek vagy a vélhetően betegek elkülönítéséről már a Biblia Ószövetségi részében is olvashatunk: „*De ha a bőrön fehér folt van, a bőr látható beesése és a szőr elszíntelenedése nélkül, akkor a pap tartsa megfigyelés alatt a beteget, s a hetedik napon vizsgálja meg. Ha saját szemével meggyőződik, hogy a betegség nem múlt el, de a bőr alatt nem terjed tovább, akkor újabb hét napig tartsa megfigyelés alatt*” – olvasható a Leviták könyvében.¹³ A klasszikus karantén fogalmát viszont a középkori pestisjárványok

⁵ Dr. Kálmán Enikő: Népi gyógyítás a Tiszaháton. Historia Medica, Orvostörténeti értekezések Szabolcs-Szatmár-Beregből. Nyíregyháza, 1990. 12.

⁶ Uo.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Simon Katalin: Sebészek és sebészet Magyarországon 1686–1848. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltárának kiadványai, 5. Budapest, 2013. 17.

¹¹ Síró Béla: Debrecen megpróbáltatásai. Tóth Könyvkereskedő és Kiadó, Debrecen, 2007. 76.

¹² Uo.

¹³ Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Szent István társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest, 2006. 120. Láthatjuk, hogy a betegek vizsgálatát nem orvosok, hanem papok végezték ebben a korszakban, így az elkülönítés – ha volt is valami prevenció célkitűzése – sokkal inkább szakrális okokból fakadt.

időszakából szokás eredeztetni, amikor a hajóknak előbb 30 napot (*trentine*) majd később 40 napot kellett várakozniuk, mielőtt bemehettek a kikötőbe.¹⁴

Velence a kereskedelemről élt, ahonnan több fontos kereskedőút indult más itáliai városokba, így rendkívül nagy figyelmet fordítottak arra, hogy a kereskedelmet semmi ne veszélyeztesse. A 40 napot mondták velencei dialektusban „*quaranti giori*”-nak, innen származik a karantén elnevezés.¹⁵ Ezalatt kiderült, hogy van-e a hajó fedélzetén valamiféle fertőző betegségben szenvedő. A lappangási idő alatt a fertőzésre gyanús embereket nemcsak elkülönítették, hanem megfigyelés alá is vonták. Felismerték, hogy a betegségeket a személyes érintkezéssel túl terjeszthetik ruhák, tárgyak és kereskedők áruja is.¹⁶

A velenceiek karantén-rendszere példaként szolgált más kikötővárosnak is, mivel itt nemcsak arról volt szó, hogy egyszer különítik el a betegeket, hanem a megbetegedetteket a külvilágtól teljesen elzárt helyre (egy külön szigetre) szállították, ahonnan a gyógyulniak nyilvánított embereket még egy másik szigeten megfigyelték, hogy valóban meggyógyultak-e, és csak ezután hagyhatták el a karantént.¹⁷ Több város követte Velence példáját, így 1424-ben Brescia, 1440-ben Torino, 1449-ben Pavia, 1467-ben Genova, 1527-ben Firenze is kialakította a saját karanténjait.¹⁸

Pestis

A történészek a középkor legpusztítóbb járványának a 14. században dúló pestist tartják. Az 1331 és 1353 között zajlott „*fekete halálban*” egyes becslések szerint közel 200 millió ember vesztette az életét Európában, Középkelet-Ázsiában és Észak-Afrikában. A pestisnek több változata is ismert: bubópestis, tüdőpestis, szeptikémiás pestis.¹⁹ Európában a gyilkos kór a legforgalmasabb kereskedelmi útvonalak mentén terjedt szét és 1347-től 1352-ig szedte az áldozatait.²⁰ A gyors terjedéshez természetesen hozzájárultak a korszakra jellemző rossz higiéniai körülmények. Az emberek kevés gondot fordítottak a tisztálkodásra és környezetük tisztántartására. A közép- és a korajúkorban az 1331–1353 között zajló járványon túl még

¹⁴ Dr. Felkai Péter: A karanténok története, I. Orvosi Hetilap. 2021. (162. évf.) 6. szám. 234.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 233.

¹⁷ Uo. 234–235.

¹⁸ Uo. 236.

¹⁹ A *bubópestis*: a leggyakrabban előforduló változat, általában bolhacsípéssel terjed. Tünetei: hidegrázás, láz, érzékeny gennyes nyirokcsomók, kezelés nélkül 3-5 napon belül halálos kimenetelű. A *tüdőpestis*: emberről emberre terjed cseppfertőzéssel, tüdőt támadja meg. Tünetei: láz, légszomj, köhögés, keringés összeomlása. gyors lefolyású, akár 2-3 nap alatt halálhoz vezet. A *szeptikémiás pestis*: közvetlenül a vérbe jutva fertőz nyílt seben keresztül. Tünetei: hidegrázás, láz, bevezések, keringési panaszok, nagyon gyors lefolyású akár 1 nap alatt is halálos kimenetelű lehet.

²⁰ Európa ezer éve: a középkor I. Szerk. Klaniczay Gábor. Osiris Kiadó, Budapest 2005. 75.

számos kisebb horderejű pestises időszak ritkította Európa lakosságát, viszont ezek korántsem okoztak a fentebb említetthez mérhető pusztítást. Több közülük csak lokalizált volt, nem duzzadt pandémiává.²¹ Magyarországon 1455–1456-ban a nándorfehérvári győztes sereget tizedelte meg a pestis, amelyben Hunyadi János és Kapisztrán János is áldozatul esett.²² A 17. században is többször kialakultak pestisjárványok: Debrecenben 1678–1679-ben 7800 áldozata volt, Pozsonyban pedig 11 000.²³ A Rákóczi-szabadságharc alatt létrejött több helyi járványgóc is nagymértékben gátolta a csaták kimenetelének sikerét.²⁴ A pestis megfékezése, gyógyítása terén a nagy áttörésre egészen 1894-ig várnia kellett a világnak, amikor Hong Kongban felfedezték a pestis kórokozóját, a *Yersinia pestis*-baktériumot. Napjainkban a korszerű orvoslásnak köszönhetően egyre kevesebb pestissel összefüggő esetről hallani, de sajnos a kór mind a mai napig nem került le a fertőző betegségek listájáról.

Természetesen nemcsak a pestis volt az egyetlen ragály, amellyel meg kellett küzdeni, szólnak a feljegyzések himlő- és tífuszjárványokról is.

Kolera

A karantén intézményét alkalmazták a 19. század legsúlyosabb demográfiai katasztrófáját előidéző kolera²⁵ terjedésének megakadályozására is. A betegség az 1800-as évek elején az észak-indiai területekről, a Gangesz és a Brahmaputra folyók vidékéről indult ki. Az orosz–perzsa háborúk következtében az 1820-as években Moszkváig jutott a fertőzés, majd a lengyel felkelés ellen küldött katonák révén érte el az akkori Magyarország határát is. Galíciából pedig kereskedők hozták be az országba.²⁶ Az első hazai esetet az Ugocsa vármegyei Tiszaújlakon²⁷ detektálták, majd onnan a vízi kereskedelmi útvonalak mentén hamar elterjedt Zemplén, Bereg, Borsod, Heves, Szabolcs, Szatmár és végül Pest vármegyékben is. Magyarországon a kolera elleni védekezésre közigazgatási–kamarai–katonai vegyes bizottságokat állítottak fel 1830 novemberében, majd decemberben az észak-keleti határátkelők lezárásáról döntöttek. Ezután 1831. január 3-án Trencséntől Brassóig királyi

²¹ Pandémia: több országra, vagy kontinensre kiterjedő járvány.

²² Dr. Regöly-Mérei Gyula: Akik legyőzték a betegségeket. Medicina Könyvkiadó. Budapest, 1963. 191.

²³ Uo. 191.

²⁴ Uo. 191–192.

²⁵ A kolera egy bakteriális betegség. Rövid lappangás után magas lázzal jelentkezett, az erős hányás és hasmenés miatt pedig kiszáradáshoz, majd rövid úton halálhoz vezetett. A kolera kifejezés két szóból is származtatható: az egyik egy görög összetett szó a *khole* (epe) és a *reo* (folyik), a másik a héber *chole* (nyavalya) és a *ra* (gonoszfájú) szavak összetételéből. A népies elnevezése is innen ered, epemirigynek vagy epekórságnak is nevezték.

²⁶ Magyarország története a 19. században. Szerk. Gergely András. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (a továbbiakban Gergely, 2005.) 62.

²⁷ Виллок [Vilok], ma Ukrajna

biztosokat rendelték ki a határra, akiknek a határzár és az egyéb védelmi intézkedések betartatása volt a feladatuk. Ekkor úgy vélték, hogy sikerült megállítani a kolera terjedését, így a zárlatot 1831 márciusában feloldották. Két hónap múlva viszont ismét vissza kellett állítani, ugyanis a Felső-Tisza vidékén felütötte a fejét a betegség.

Annak ellenére, hogy az orvostudomány fejlődött a középkor óta, a pestishez hasonlóan a kolerával szemben is tehetetlenül álltak a korszak tudósai. Jelentek meg ugyan orvosi utasítások arra nézve, hogy hogyan és miként kell eljárni a betegség megakadályozása érdekében, jóllehet ezek nem álltak mindig olyan távol a valóságtól, tényleges gyógymód azonban nem volt rá,²⁸ illetve mind gyógyszerből, mind pedig orvosból kevés állt rendelkezésre. Jósa István, Szabolcs vármegye főorvosa egy, a kolerás betegek gyógyítására közreadott 10 pontos utasításában is említi a gyógyszerek és az orvosok hiányát. *„Mivel némelly gyógyszerek különösen a Magisterium Wismuthi a Patikábul ki fogytak, és teljességgel sehol sem kaphatók, de amellet mivel az Orvosok fogyatkozása miatt a betegekkel való bánás többnyire tudatlanokra, vén asszonyokra bizattatik, kik vagy semmit, vagy mindent fonákul visznek a beteg körül végbe.”*²⁹ Ugyancsak Jósa István 1831 júliusában a következő utasításokat adja azoknak a lelkipásztoroknak, akik kolerás beteghez mennek látogatóba: *„A beteg háza előre ki szellőztetvén, minden piszoktul ki tisztittatván, etzet vagy Mész Chlor gőzzel töltessék bé, és ugy mennyenek a beteghez... Haza érkezvén az illyentén betegtül, leg alább a felső ruhájokat, kalapjokat az udvaron le vetvén, a szabad ég alatt szellőztetés véget akaszszák fel.”*³⁰

Dr. Uffer György 1831-ből a következő, Lengyelországból származó kolera elleni gyógymódot közli: *„Dr. Schubert cholera ellenes gyógymódja. Carlasbadból, Augustus 8d. tisztelt kézből a következő tudósítást vettem: »Kötelességemnek tartom Kegyeddal ezredi orvos Dr. Schubert gyógymódját közölni, melly Lengyelországban a legszerencsésebb sikerrel használtatott a cholera ellen s a porosz kormánytól hivatalosan köz hírré tétetett. Ezen gyógymód szerint Bochniában 260 beteg katona közül 254 épült fel. Az pedig ebben áll. Dr. S. a beteget meleg fürdőbe téteti s tagjait a fürdőben szorgalmatosan dörgölgeti. Ezen kívül nyolcz szemer hánytató borkő olvasztatik – fel tizenhat lat vízben, s ezen olvasztékból a beteg*

²⁸ A kolera kórokozóját 1883-ban Robert Koch fedezte fel.

²⁹ Jósa István főorvos gyógyszerek hiányában a kolera kezelésére fertőtlenítőként a bort ajánlja ebben az utasításában. Részletesen lásd Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SZSZBML), IV. 2. Szabolcs vármegye Egészségre Ügyelő Küldöttségének iratai (1831–1846) (a továbbiakban IV. 2.) 1. d. 336.

³⁰ Uo. 119.

legott a fürdő után s utóbb minden fél órában 2 evő kanállal vesz – be. Erre ismételt hányás következik, melly után igen bő meleg izzadás tör – ki bőrén, s a beteg az ételt megkivánja.»³¹

A járvány az egyéni tragédiák mellett társadalmi konfliktusokat is generált. A folyamatos lezárások és korlátozások miatt a lakosság körében feszültség alakult ki, és felerősödtek a különböző osztályok és rétegek közötti problémák. A települések vesztégyár alá vonásával az északkeleti megyékben élő jobbágyokat az alföldi aratás lehetőségétől fosztották meg, súlyosan veszélyeztetve ezzel a megélhetésüket. A bizmutpor gyógyszerként való alkalmazása miatt pedig a jobbágyság körében az a hír kezdett terjedni, hogy a főurak szándékosan mérgezik őket. Ezeknek a körülményeknek – és a járványhelyzetből egyébként is fakadó nyugtalanságoknak – köszönhetően 1831 júliusának végén kitört a kolerafelkelés. A zavargások az északkeleti megyéket érintették leginkább.³² Az augusztusban zajló felkeléshez 150 helység csatlakozott. A csatározásokban körülbelül 45 ezer ember vesztette az életét.³³

Az 1831 júliusa és szeptembere között zajló kolerajárványban mintegy 500 ezer ember betegedett meg és 230–240 ezerre tehető a halálozási esetek száma Magyarországon. A nagy halálozási arányt tükrözik a korszak halotti anyakönyveinek bejegyzései is.³⁴

Az 1831-ben dúló kolerajárvány elmúltával a betegség nem tűnt el teljesen. Magyarországon kisebb méreteket öltve ugyan, de 1893-ig több alkalommal visszatért a járvány. Az utolsó nagy pusztítást az 1872–1874 között zajló kolera végezte, melyhez rendkívül rossz termésű évek és ebből fakadóan egyes területeken éhínség is társult.³⁵

Himlő

A pestisen és a kolerán túl, más járványos megbetegedések is szedték áldozataikat a közép- és koraújkorban. Idetartozott az igen súlyos és magas letalitású³⁶ fertőző betegség, a fekete himlő is. Ez a cseppfertőzéssel terjedő, vírusos megbetegedés már ugyancsak több száz éve sújtja a Föld lakosságát. Magyarországon is folyamatosan jelen volt és gyakorlatilag a társadalom minden rétegét érintette, de legnagyobb veszélyt főleg a gyermekekre jelentette.³⁷

³¹ Bugát Pál – Schedel Ferencz: Orvosi Tár, 1831. (1. évf.) 3. k. 7–9. sz. 190–191.

³² A felkelésben leginkább érintett vármegyék voltak: Abaúj, Gömör, Zemplén, Szepes és Sáros.

³³ Gergely, 2005. 198.

³⁴ Szabolcsban és Szatmárban, Kisvárdán és Mátészalkán 1831. évi református halotti anyakönyvében július és augusztus hónapokban szinte csak kolerában elhunytakat találunk, sőt Mátészalkán esetében még szeptember első két hetében is nagy számban szerepel halállokként az epekorúság.

³⁵ Gergely, 2005. 400.

³⁶ Letalitás: a halálos esetek számának a megbetegedések számához viszonyított aránya.

³⁷ Kölcsey Ferenc gyermekkorában a fekete himlő miatt vakult meg az egyik szemére.

A betegség kezelésére már az ókorban alkalmazták az úgynevezett variolációs³⁸ eljárást. Hazánkban elsőként Raymann János Ádám eperjesi orvos próbálta ki ezt a védekezési módot 1721-ben.³⁹ Az igazi vízvázasztó a himlő elleni küzdelemben az 1796. év volt. Ekkor találta fel ugyanis Edward Jenner brit orvos a vakcinát, vagy másnéven a védőoltást. Magyarországon már a 19. század első éveiben alkalmazták az oltást, arról viszont, hogy ki és pontosan mikor használta elsőként az új eljárást, eltérőek az álláspontok. Kiss László vizsgálódásában arra jutott, hogy Hell János és Pellegrini József Sopron vármegyei orvosok oltottak elsőként a Jenner-féle vakcinával 1801-ben.⁴⁰

A himlő elleni védőoltást sok európai állam már az 1800-as évek elején kötelező jelleggel előírta a betegség visszaszorítása érdekében. Arról, hogy Magyarországon mikor tették törvényileg is kötelezővé a vakcina alkalmazását, ugyancsak megoszlanak a szakirodalomban található állítások. A himlőoltás szabályozása már a századelőn megkezdődött. Az oltások kötelezővé tételének dátumaként pedig az 1813-as évszám fordul elő leggyakrabban. Az 1813. évi 28769. számú Helytartanácsi rendelet azonban Kiss László állítása szerint nem értelmezhető úgy, hogy a védőoltás országosan kötelezővé vált volna.⁴¹ A teljes kötelezővé tételt csak az 1876. évi XIV. törvény hozta el, amely előírta a védhimlőoltást és a felnőttek esetleges évenkénti újraoltását községenként. A fekete himlő betegség a védőoltás ellenére is még sokáig fent volt a fertőző, járványos megbetegedések listáján. Kétségen kívül áll azonban, hogy az orvostörténet-írás a Jenner-féle vakcina felfedezését a tíz legnagyobb orvosi felfedezés közé sorolja.⁴² A fekete himlőt 1980-ra sikerült végleg világszinten legyőzni,⁴³ ami a megelőző orvoslás egyik legnagyobb eredményének tekinthető, ma már csak laboratóriumokban őrzik a kórokozót.

Spanyolnátha

A 20. század első felében a Nagy Háborún kívül egy másik, legalább olyan halálos veszedelemmel volt kénytelen a világ szembenézni. Ez az 1918–1919-ben pusztító spanyolnátha-járvány, amely a rátákat tekintve minden eddigi pandémián túlmutatott. A

³⁸ Varioláció a himlő latin elnevezéséből, a *Variola vera* kifejezésből ered. Lényege az volt, hogy szándékosan fertőzték meg az embereket a vírussal, hogy ezáltal alakuljon ki a védettség. Az eljárást csak a védőoltás elterjedéséig alkalmazták.

³⁹ Kiss László: Égnek legszebb ajándéka. Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Budapest, 2017. (a továbbiakban Kiss, 2017.) 10.

⁴⁰ Kiss, 2017. 27–32.

⁴¹ Uo. 43.

⁴² Uo. 75.

⁴³ Az utolsó igazolt eset 1977-ben Szomáliában volt. Lásd Ádány Róza – Kárpáti István – Paragh György: Népegészségügyi medicina. Medicina Zrt., Budapest, 2015. 409.

betegséget tulajdonképpen az influenza A vírus okozta, a tünetek szinte megegyeztek a ma is ismert influenza tüneteivel: hirtelen magas láz, végtag- és fejfájás, szövődményként tüdőgyulladás. Az elnevezést illetően nem sok köze van Spanyolországhoz, mindössze annyi, hogy itt számoltak be elsőnek a hírek a megbetegedések járványszerű gyors terjedéséről.⁴⁴

Európában az ezt megelőző korokban sem volt ismeretlen az influenzás jellegű megbetegedés. Magyarországon a 16. század második felében öltött országos méreteket, 1889–1890-ben pedig szinte a Föld minden pontján felütötte a fejét. Ezeknek a járványoknak a mortalitási számai azonban nem mutattak kiugróan magas értékeket a többi, egyéb járványos megbetegedésekhez képest.⁴⁵

Az 1918–1919-es járvány pontos földrajzi kiindulópontját szinte lehetetlen meghatározni. Az első igazolt megbetegedést az USA-ból jelentették, de valószínűsíthető, hogy maga a kór a Távol-Keletről származik. Európában elsőként Franciaországban jelent meg és innen elterjedve a kontinens minden zugába eljutott. A járvány három hullámban söpört végig a világon.⁴⁶ A legnagyobb halálozási arány a második, illetve a harmadik hullámban volt mérhető. Az apokaliptikus hangulat eluralkodását fokozta, hogy a vírusokat ekkor még nem ismerte az orvostudomány, így a megfelelő diagnózis felállítása és a gyógyszeres kezelés akadályokba ütközött. Azt viszont megtapasztalták, hogy bármi is legyen, ami a megbetegedéseket okozza, az biztosan a levegőn, mint közvetítő közegen keresztül terjed.⁴⁷

Ebből a felismerésből kiindulva védekezésként maradt a rég bevált módszer, az elkülönítés. A bevezetett egészségvédelmi szabályok nagymértékben korlátozták a mindennapi életet. Az iskolák, szórakozóhelyek bezártak, a tömegközlekedési eszközökön szabályozták az utasok létszámát és tiltott volt az általános gyülekezés is. A háború miatt kimerült Európa lakossága nagyon nehezen viselte a védelmi intézkedéseket. A háború okozta bizonytalanság és félelemérzet is erősítette a bizalmatlanságot a korlátozásokkal szemben. Hazánkban 1918 nyarán kezdtek cikkezni a lapok az új betegségről.⁴⁸ Az Est 1918. június 4-én a következőt írta: *„Az ismeretlen spanyol járvány – influenza. Bécsből jelentik: A Spanyolországból ideérkező hírek szerint az ott elterjedt ragályos betegségnek csak könnyű*

⁴⁴ Dr. Kapronczay Katalin: A Nagy Háború záróakkordja, a spanyolnátha-járvány. Orvosi Könyvtárak, Magyar Orvosi Könyvtárak Szövetségének hivatalos lapja. 2018. (15. évf.) 2. sz. (a továbbiakban Kapronczay, 2018.) 28.

⁴⁵ Uo. 28.

⁴⁶ Az első hullám 1918 tavaszán, a második 1918 őszén, a harmadik pedig 1919-ben volt.

⁴⁷ Kapronczay, 2018. 29.

⁴⁸ Több elnevezés is használatban volt a betegség megnevezésére: influenza, spanyol betegség, spanyolinfluenza, spanyolláz, spanyolnátha.

influenza jellege van. Halálos kimenetelű esetek csak ritkán fordulnak elő. [...] A betegség gyors terjedésének a szokatlanul erős hőmérsékletingadozás az oka."⁴⁹

Egy hónappal később ugyanez a lap már arról írt, hogy Budapesten a katonák körében jelen van a betegség. A polgári lakosság körében július közepén jelentkeztek a megbetegedések, majd átmeneti csökkenés után szeptemberben ugrásszerűen megnőtt a fertőzöttek száma. Ekkor már nemcsak a fővárosban, hanem más vidéki városban is jelentkezett a betegség. A védekezés módszere itt is ugyanaz volt: csoportosulások elkerülése, iskolák, templomok, szórakozóhelyek bezárása, fertőtlenítés.

1918. szeptember végén a nagyarányú megbetegedés miatt Nyíregyházán is javasolták az iskolák bezárását.⁵⁰ Bencs Kálmán polgármester szeptember 30-án elrendelte, hogy a város összes iskolájában függeszék fel a tanítást október 13-ig.⁵¹ Nagykállóban a főgimnáziumot október 14-én zárták be, a zárva tartást október 29-ig határozták meg.⁵² Az iskolabezárások határidejét időről időre meghosszabbították.

Bencs Kálmán 1918. október 2-án kelt rendeletében az 1876. évi XIV. törvény alapján úgy rendelkezett, hogy a megbetegedési eseteket be kell jelenteni. A bejelentést a beteg hozzátartozóinak, a családfőknek, orvosoknak, lelkészeknek, tanítóknak azonnal meg kellett tenniük. A betegeket el kellett különíteni, továbbá vörös cédulával megjelölték a fertőzött lakásokat, mert csak így tudták szigorúan ellenőrizni, hogy oda látogatók ne menjenek.⁵³ A sok munkást foglalkoztató vállalatok vezetőit szintén polgármesteri rendelet kötelezte, hogy ellenőrizzék alkalmazottaik egészségi állapotát, és a beteg munkásokat el kellett különíteniük. Egy jelentés szerint október 5-ig száz új megbetegedést jelentettek Nyíregyházán, a betegek közül ebből 11 fő elhunyt.⁵⁴

A megbetegedettek bejelentését rendelte el a megye minden településére vonatkozóan Mikecz Dezső udvari tanácsos, Szabolcs vármegye alispánja is.⁵⁵ A bejelentési kötelezettség még 1919-ben is fenn állt, néhány községi előjáró által küldött távirat és bejelentő lap megmaradt, amelyeket levéltárunk őriz. A Tiszai járás főszolgabírója 1919 februárjában arról küldött táviratot, hogy Mándokon egy beteget regisztráltak.⁵⁶ Gégényből márciusban olyan

⁴⁹ Az Est, 1918. június 4. (9. évf.) 131. sz. 5.

⁵⁰ Nyírvidék, 1918. szeptember 29. (39. évf.) 220. sz. 2.

⁵¹ MNL SZSZBML, V. 77. Nyíregyháza rendezett tanácsú város (1929-től megyei város) polgármesterének iratai, 1872–1950. (a továbbiakban V. 77.) IV. 332/1918.

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Nyírvidék, 1918. október 3. (39. évf.) 223. sz. 2–3.

⁵⁶ MNL SZSZBML, IV. 411. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung. k. e. e. vármegyék alispánjának iratai. (a továbbiakban IV. 411.) b) Igazgatási iratok, 48/1919.

hírek érkeztek, hogy kisebb járvány tört ki a településen.⁵⁷ Az utolsó jelentést 1919. november 24-én küldte meg Bencs Kálmán az alispánnak, amikor egy spanyollázás esetet azonosítottak.⁵⁸

1918 októberében Nyíregyházán a mozgóképszínházak bezárásáról is döntöttek.⁵⁹ Emiatt a mozgósínház-tulajdonosok komoly bevételről estek el. Jakobovics Adolf kérelmet nyújtott be Szabolcs vármegye alispánjához, hogy megnyithassa mozgósínházát. A kérelmet 1918. október 7-én elutasították, mert *„a spanyol nátha terjedését csak az összejövetelek megszüntetésével lehet korlátozni, ezért záratnak be az iskolák is, márpedig a mozgó színház az emberi gyülekezés mikéntje szempontjából az iskolának egyenlőnek tekintenek, ennél fogva a járvány szempontjából az iskolákkal azonos elbánásban kell részesíteni.”*⁶⁰

1918. október 9-én a Nyírvidéken *Szűnőfélben a spanyol járvány* címmel jelent meg egy riport Dohnál József vármegyei főorvossal,⁶¹ aki a megbetegedések számának csökkenéséről beszélt, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a járvány még nem múlt el. Elmondása szerint a spanyol betegség addig Nyírbátorban és Kisvárdán pusztított a legnagyobb mértékben, itt a betegek száma meghaladta a kétezret. Nagykállóban 1500 betegről volt adat, Nyíregyházán szeptember második felétől hatezer esetet regisztráltak.⁶² Bár a halottakról a főorvos nem tudott pontos számot mondani, Nyíregyházán a járvány kitörése óta eddig 25–30 embert halt bele a betegségbe.⁶³ *„Az idejében megtett óvintézkedéseknek meg volt az eredménye, mert ma már Nyíregyházán szűnő félben van a járvány”* – írták a Nyírvidéken.⁶⁴ Az optimista hangulat nem tartott sokáig. Október 18-án a Nyírvidék az esetszámok megugrásáról számolt be. Nyíregyházán egy hét alatt 423 új beteget tartottak számon, ezek is csak a tisztiorvosi hivatal által jelentett megbetegedések voltak. A helyzet súlyosságát a cikk írója így mutatta be: *„Ez a szám természetesen nem reális, mert csaknem kizárólag az orvosi bejelentéseken alapul, holott tudott dolog, hogy legalább ugyanannyi bejelentetlen beteg van, mint bejelentett. Bátran fel lehet tehát venni a múlt héten megbetegedettek számát ezer főre.”*⁶⁵

A spanyolláz miatt nemcsak az iskolákat és a tömegeket vonzó helységeket zárták be, hanem más területeken is megváltoztatta a veszélyhelyzet a mindennapokat. A Nyírvidék

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ MNL SZSZBML, V. 77. IV. 332/1918.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Nyírvidék, 1918. október 9. (39. évf.) 228. sz. 2.

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Nyírvidék, 1918. október 9. (39. évf.) 236. sz. 3.

beszámolói alapján pl. bírósági tárgyalást is napoltak el a járvány miatt. Több írás és publicisztika foglalkozott a mindennapokat érintő nehézségekkel és kihívásokkal, amelyek aggódva figyelmeztettek a veszélyre, de arra is volt példa, hogy egy írás szerzője azonnali lépésre szólította fel a városi és a vármegyei döntéshozókat. Októbertől megugrott a gyászjelentések, részvénytílvánító és köszönetet mondó hirdetések száma is. A halálos áldozatok között találunk tanárokat, tisztviselőket, köztisztviselőket álló és a helyi közéletben aktív személyeket, de beszámoltak egy olyan katonaeorvos haláláról is, akit egy nap alatt elvitt a járvány.

A betegség kórokozójának és természetének pontos ismerete nélkül ugyan, de voltak próbálkozások a gyógyításra. Számos, a betegségről szóló ismertető írás és gyógymód ajánlás jelent meg az újságok hasábjain és az orvosi szakkönyvekben. A Nyírvidékben egy 1918 szeptemberében megjelent cikk szerint a fertőzött betegnek a láz jelentkezése után azonnal jó adag kalomelt kell adni, majd néhány óra múlva fél gramm aszpirin és koffein beadása szükséges.⁶⁶ A bajai városvezetés viszont a rum fogyasztását javasolta a lakosságnak a kór leküzdésére.⁶⁷ Azok, akik felgyógyultak a betegségből, csak 8–10 nappal gyógyulásuk után „bocsáthatók az egészségesek közé”.⁶⁸ A járvány elleni védekezésben nélkülözhetetlen volt a fertőtlenítés. A Nyírvidékben több alkalommal jelent meg Reich Adolf Búza tér 4. szám alatti üzletének az a hirdetése, amely kitűnő fertőtlenítő szerként borpárlatot kínált.⁶⁹

Szabolcsban 1918-ban és 1919-ben 14 213 megbetegedést tartottak nyilván. Ezek feltételezhetően a súlyosabb esetek voltak, hiszen a könnyű eseteket ritkán jelentették be. Az orvoshiány miatt sok beteg egyáltalán nem részesült orvosi kezelésben, így a betegek számát 50 000 főre becsülték, a halálos áldozatok száma 1785 volt. A megbetegedés magas számát az alispán azzal is indokolta, hogy a „*forradalmi állapot*,” valamint a karhatalom hiánya miatt az 1918 őszén bevezetett korlátozó intézkedések semmissé váltak. A szeptemberben kezdődő járvány október végére „*erősen csökkenőben volt*,” novembertől „*nagyobb hevességgel lángolt*”. Októberben a spanyolnátha a halálozásokat 100 %-al emelte, novembertől már 200 %-al. Ennek több oka is volt: a harctérről visszatérő katonák mindenfelé elhurcolták a vírust, az októberi „*népcsoportosulások*” és gyűlések pedig még inkább megágyaztak a további, nagyarányú fertőzéseknek.

⁶⁶ Nyírvidék, 1918. szeptember 20. (39. évf.) 212. sz. 3.

⁶⁷ Kapronczay, 2018. 33.

⁶⁸ MNL SZSZBML, V. 77. IV. 332/1918.

⁶⁹ Nyírvidék, 1918. október 9. (39. évf.) 228. sz. 2.

Az 1918-as halálozások negyede a spanyolnáthához köthető. „*A folyó év január hava óta a betegség járványos jellege megszűnt, most már szórványos esetek is alig észlelhetők*” – állt az alispán 1919-es jelentésében.

A spanyolnátha-járványban 1918–1919-ben a világ lakosságának közel 4 százaléka esett áldozatul.⁷⁰ A számokat azonban kellő forráskritikával kell kezelni, ugyanis a korabeli statisztikai adatok nagy része csak becsült érték. A betegség 1919 után sem tűnt el nyomtalanul. Az Est című lap egyik, 1927-ben kelt számában ugyancsak találkozunk még a spanyolnátha leküzdésének mikéntjéről szóló cikkel.⁷¹ Ugyanez a lap ugyanebben a számban még a spanyolnátha pozsonyi terjedéséről is hírt adott.

Az elmúlt évszázadok nagy járványainak áttekintése után elmondható, hogy ezek az endémiává és sokszor pandémiává növekvő megbetegedések következményei és hatásai szinte minden esetben túlmutatnak az egészségügy és az orvoslás keretein. Így, ha a járványos megbetegedések történetét kutatjuk, akkor tulajdonképpen egyben társadalom- és gazdaságtörténeti kutatómunkát is végzünk, hiszen egy-egy járvány képes jelentősen befolyásolni a demográfiai, ezáltal a társadalmi, gazdasági, sőt még a településfejlődési folyamatokat is.

⁷⁰ Kapronczay, 2018. 34.

⁷¹ Az Est, 1927. január 21. (18. évf.) 16. sz. 2.